

Hrobka hodnostáře Kaiemceneneta a okolní struktury

Hana Vymazalová

Výzkum v jižním Abúsíru pod vedením M. Bárty¹ se v měsíci březnu 2010 soustředil na oblast jihovýchodně od mastaby vezíra Kara (Bárta 2009) a západně od mastaby Inpunefera AS 37 (viz s. 33–36) (obr. 2). Zde se nachází hrobka, kterou označujeme jako AS 38. Byla sice objevena již roku 2007, ale podrobně jsme ji měli možnost prozkoumat až v této sezoně. Vybudoval si ji hodnostář Kaiemcenenet a nechal v ní pohřbit mnoho členů své rodiny. V okolí této hrobky jsme odkryli ještě další přiléhající struktury, jež byly číslovány podle pořadí nálezu: AS 57 A–E, AS 58, AS 59 a AS 60, avšak jména jejich majitelů zůstávají tajemstvím.

Cihlová mastaba AS 38 hodnostáře Kaiemceneneta

Mastaba AS 38 měřila na délku 9,3 m a na šířku 6 m a byla svou delší stranou orientována severojižně, stejně jako větší hrobek v období Staré říše. Vybudována byla z nepálených cihel, jež vedle vápencových bloků patřily k nejčastěji používaným materiálům staroegyptských stavitelů. Cihly byly ve srovnání s vápencem snáze dostupné a mnohem levnější a vyráběly se ve velkém množství jednoduše z vsudypřítomného bahna, někdy s příměsí písku a organických materiálů. Cihly se tvarovaly v dřevěných formách a nechávaly se vysušit na slunci. Častokrát na nich můžeme pozorovat určité vzory otisků, jež prozrazují použití stejné nebo naopak jiné formy k výrobě. Struktury postavené z cihel z jedné formy můžeme považovat za určitým způsobem příbuzné, přinejmenším v měřítku časovém a stavebním.

Nadzemní část hrobky

Mastaba měla přibližně pravoúhlý tvar, který mírně narušovala pouze východní stěna ubíhající od severovýchodu k jihozápadu. Podrobný archeologický výzkum odhalil, že stavba

hrobky proběhla nejméně ve dvou po sobě následujících fázích. Po základním očištění podkladového terénu, který se v místě stavby svažoval od západu k východu, stavitelé nejprve postavili spodní část obvodového zdiva tak, aby uměle vyrovnali nerovné podloží. Toto spodní zdivo dosahovalo výše asi 1 m ve východní části mastaby, zatímco západní stěna v této úrovni v podstatě splývala se skálou. Nerovný povrch uvnitř obvodového zdiva potom vysypali jemným pískem a překryli vrstvou cihel, aby takto vytvořili vodorovnou úroveň. Spodní část zdiva hrobky odpovídající této fázi stavby byla na všech stranách i shora pokryta tmavě šedou omítkou. Ve stejnou dobu stavitelé zároveň hloubili pohřební šachty v podloží tvořeném velmi tvrdou šedou taflou.

Další fáze stavby představovala zvýšení stěn hrobky a mírné rozšíření směrem na sever a na jih. Severní a jižní stěna hrobky zároveň přesahovaly o několik metrů směrem k východu, a ohraničily tak prostor před východním průčelím mastaby. V této fázi již stavitelé cihlové zdivo hrobky neomítali, takže obě fáze stavby jsou dodnes zřetelně patrné.

V západní části hrobky na nás při výzkumu čekalo další stavební překvapení, když se pod horní fází zdiva objevila starší hrobka. Tato nízká struktura AS 58, dosahující výšky

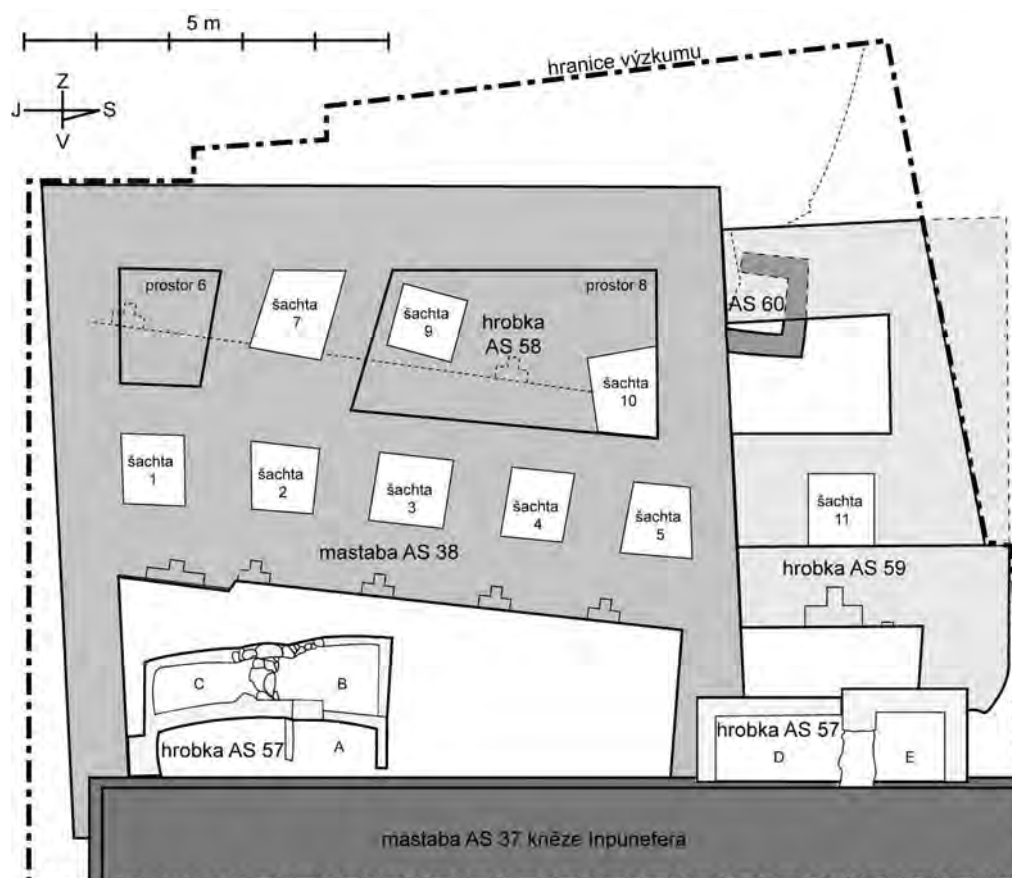
Obr. 1 Prostor výzkumu mastaby AS 38 na počátku prací v roce 2010 (od severozápadu). V levé horní části obrázku je viditelné kamenné zdivo mastaby kněze Inpunefera (AS 37), v pravé horní části se nacházejí anonymní hrobky označované jako AS 39–42 (foto L. Varadzin)

pouze 0,9 m, byla také postavena z nepálených cihel a byla ze všech stran omítnuta. Její východní průčelí obsahovalo střídavě jednoduché a složené niky. Přesné rozměry a plán hrobky jsme pod zdívem mastaby AS 38 nemohli zjistit a nezachytili jsme ani žádné stopy po pohřebních šachtách, které by k této struktuře jednoznačně patřily. Z výzkumu není zcela zřejmé, zda šlo o starší hrobku, kterou stavitelé mastaby AS 38 překryli v době, kdy zde již neprobíhal žádný kult. Je však více pravděpodobné, že tato nízká hrobka představuje úplně první fázi stavby mastaby AS 38, která vyrovnávala okraj

skalního podloží svažujícího se od západu a kterou majitel následně rozšířil více k východu.

Kultovní prostor

Dvůr před východní stěnou mastaby byl ohraničen od severu a jihu prodloužením stěn hrobky. Takto vytvořený prostor chránil kultovní místo, které se podle tehdejších zvyklostí nacházelo na východě – na straně obrácené k nilskému údolí, odkud přicházeli pozůstalí navštěvovat pohřebiště během pohřbů, svátků i při jiných příležitostech. Východní část dvora

Obr. 2 Plán hrodek prozkoumaných v březnu 2010 západně od mastaby Inpunefera (kresba H. Vymazalová)

Obr. 3 Východní průčelí mastaby AS 38 stavitelé dodatečně ozdobili kamennou nikou, která doplňovala čtyři původní niky v cihlovém zdivu. Příjemným překvapením byl objev obětních bazének, jež dosud ležely v podlaže před nikami (foto M. Bárta)

byla později poničena při stavbě vnějšího kamenného pláště sousední Inpunerovy mastaby, takže dnes není možné stanovit původní rozlohu dvora, ani místo jeho vstupu.

Východní průčelí mastaby, které se mírně odklání od severojižní linie (stejně jako průčelí hrobky AS 58 pod ní), zdobilo pět složených nik. Nejjižnější nika byla dodatečně, asi ve druhé fázi stavby nebo ještě později, obložena vápencovými deskami a dosáhla větších rozměrů než ostatní niky. Tím se sice narušil jinak pravidelný vzhled východní stěny hrobky, obložení z vápence však svědčí o snaze majitele hrobky vyzdvihnout své postavení v rámci svých finančních možností.

Před čtyřmi nikami se roku 2007 podařilo objevit obětní bazénky vytesané z vápence, pouze u nejsevernější niky bazének chyběl (obr. 3). Bazének umístěný před nejjižnější, kamennou nikou nesl na horním okraji hieroglyfický nápis v zahloubeném reliéfu, s jednoduchými, avšak pěkně tvarovanými znaky. Nápis zaznamenával nejen jméno majitele hrobky a jeho úřední titul, ale rovněž v té době obvyklou obětní formuli vyjadřující touhu společnou snad všem lidským pokolením – touhu, aby tělo zemřelého spočinulo v míru na pohřebišti a jeho duše dospěla bezpečně do zástvít: „Král dává oběť jako (dává oběť) Anup, který je před svou svatyní, kéž je pochován na pohřebišti, až dosáhne krásně vysokého věku, kéž může putovat po cestách krásných, kde putují Ctihodní, ospravedlněný, sekretář řýly (?) Kaiemcenenet.“ (obr. 4). Také bazének umístěný před druhou nikou z jihu byl původně zdoben nápisy s podobnou obětní formulí, avšak špatný stav dochování nám zabránil přečíst formulu majitelky. Ostatní dva bazénky byly nepopsané.

Archeologické nálezy neprozrazují, jak dlouho probíhal zádušní kult osob pohřbených v této mastabě. Ve dvoře totiž o něco později zbudovali své hrobky další lidé (viz níže AS 57), kteří celý prostor nejprve pečlivě vyčistili, a tak odstranili archeologicky cenné doklady.

Pohřby rodinných členů

Kaiemcenenetova mastaba obsahovala celkem devět pohřebních šachet pro jednotlivé členy jeho rodiny. Šachty dosahovaly hloubky od 4 do 7,5 m a byly vyplněny úlomky velmi tvrdé tmavěšedé tafly s příměsí hnědého písku. Výplň tedy tvořil materiál, kteří stavitelé předtím vykopali při hloubení šachet.

Pohřební šachty se využívaly postupně pokaždé, když někdo z rodiny zemřel. Pět šachet se našlo v řadě za východní stěnou hrobky a pohřby uložené v těchto šachtách

pravděpodobně odpovídaly pěti nikám ve východním průčelí. Další tři šachty byly vytesány v západní části hrobky. Dvě z nich byly k pohřbu použity již během ranější fáze stavby, kdy hrobka dosahovala nevelké výšky, zatímco do ostatních šachet byly pohřby uloženy až po zvýšení zdiva hrobky. Antropologické ohledání pozůstatků prokázalo, že v hrobce spočinula těla pěti mužů, dvou žen a jednoho dítěte. Jejich příbuzenský vztah nebylo možné určit bez dalšího vyšetření.

V polovině šachet byly na dně západním směrem hrubě vytesány pohřební komůrky, ve kterých byla těla zemřelých zazděna. Pohřby byly velice prosté, ale doprovázely je alespoň nějaké předměty pohřební výbavy. Pouze dvě šachty vykradli zloději, s největší pravděpodobností již během pohřbu nebo brzy po něm. Jeden vykradený pohřeb (šachta 2) byl uložen v pravoúhlé prohlubni vytesané do dna pohřební komory a překryté vápencovými deskami. Druhý vykradený pohřeb (šachta 4) byl ozdoben fajánsovými korálky modré, bílé a černé barvy, na kterých původně visel plochý modrý fajánsový přívěsek okrouhlého tvaru. Je možné, že tyto dva pohřby původně obsahovaly cennější předměty, které přivedly zloděje právě do těchto šachet. Ostatní pohřby zůstaly až do dnešní doby zcela nedotčené. Jeden z nich (šachta 3) byl vybaven rakví ze dřeva libanonského cedru a podhlavničkou z akácie (obr. 5). Podhlavnička se našla rovněž u dalšího nevykradeného pohřbu (šachta 7).

V ostatních šachtách (1, 5, 9 a 10) byly pohřby uloženy přímo na dně a případně překryty nepálenými cihlami. Nenašly se u nich žádné předměty ani ozdoby. Těla byla vesměs uložena ve standardní poloze na levém boku s hlavou směřující k severu a tváří nastavenou k východu, s pokrčenýma nohama a rukama složenýma v klíně nebo před hrudi.

Postavení majitele a datace hrobky

Podoba mastaby AS 38 a titul majitele Kaiemceneneta prozrazují, že jde o příklad rodinné hrobky níže postavených úředníků státní správy Staré říše. Zajímavé je především srovnání naší hrobky se sousedící mastabou kněze Inpunerova (viz s. 33–36). Také Inpunerova mastaba byla původně postavena z nepálených cihel, její východní průčelí zdobily niky a za nimi se nacházely šachty pro nejméně pět členů rodiny. Když však Inpuner dosáhl vyššího postavení, mohl si dovolit svou hrobku oběnat vápencovým zdivem s chodbo-

Obr. 4 Vápencový bazének s hieroglyfickým nápisem, nalezený před nejjižnější nikou mastaby AS 38, prozradil identitu majitele hrobky Kaiemceneneta (foto M. Bárta)

Obr. 5 Neporušený pohřeb v rakvi z cedrového dřeva nalezený v pohřební nise na dně šachty 3 patřil k nejlépe vybaveným pohřbům v této mastabě (foto L. Varadzin)

vou kaplí a nepravými dveřmi zdobenými jemným reliéfem. Vybudoval si také novou pohřební komoru s velkým vápencovým sarkofágem. Vedle ní se nacházela další komora, kterou jsme roku 2007 objevili neporušenou. Neporušená výbava v Inpunerově mastabě obsahovala vápencový sarkofág, hrubě otesané vápencové kanopy na orgány a další předměty (viz s. 34). Jeho tělo bylo ozdobeno kamennými korálky na měděném (nebo zlatém) drátku a byla s ním pohřbeny i dřevěná hůl a žezlo jako odznak jeho úřadu. Ve srovnání s tím se Kaiemcenenetova mastaba zdá velice chudá. Byla postavena z nepálených cihel s výjimkou jediné nezdobené niky obložené vápencem a mohla se chlubit pouze dvěma dřevěnými podhlavničkami, fajánsovými korálky s přívěskem a rakví z cedrového dřeva. I přes zdánlivou chudobu pohřbů svědčí nálezy o určitém postavení majitele, neboť cedrové dřevo importované z Libanonu ani vápencové desky nebyly rozhodně dostupné komukoli a v chudších hrobech se nevyskytují (např. mastaby AS 51–53, Vymazalová – Coppens 2009).

Archeologický výzkum stanovil relativní stáří Kaiemcenenetovy hrobky AS 38 vůči sousední Inpunerově mastabě. Podle nápisů i nálezů víme, že Inpunerova mastaba byla postavena na sklonku 5. dynastie. Její vápencové obložení a rozšíření narušilo východní část dvora před Kaiemcenenetovou mastabou, která zde v té době již existovala. Není sice zřejmé, v jakém časovém vztahu byla Kaiemcenenetova hrobka vůči původní cihlové fázi Inpunerovy mastaby, avšak přibližně je obě můžeme datovat na konec 5. dynastie. Tuto dataci potvrzují také nálezy keramiky.

Cihlová hrobka AS 59

K severní stěně Kaiemcenenetovy mastaby AS 38 přiléhala další struktura, která byla bezpochyby postavena o něco později. Její pravoúhlá nadzemní část dosahovala délky 2,2 m a šířky 1,7 m a byla orientována neobvykle, delší stranou východozápadně.

Nadzemní část

Hrobka byla postavena z nepálených cihel. Její východní průčelí probíhalo přibližně na úrovni východního průčelí mastaby AS 38, ale bylo od něj odděleno zdí ohraničující kultovní dvůr. Západní část hrobky tvořily neomítnuté cihlové stěny obklopující pravoúhlý prostor nad starší strukturou AS 60 (viz ní-

že). Východní stěna, původně stejně vysoká jako západní část hrobky, byla později zvýšena, podobně jako tomu bylo v hrobce AS 38. V tomto případě však západní část hrobky zůstala v původní výšce, snad v důsledku nedostatku času nebo prostředků, a zvýšení se týkalo pouze východního průčelí. Od západu stavitelé stěnu podepřeli podpurnou zídkou.

Kultovní prostor

Východní průčelí hrobky obsahovalo velkou složenou niku a bylo původně obíleno. Severně od niky byla nad úrovní podlahy připojena ještě jedna malá nehluboká nika pravoúhlého tvaru. Před hlavní nikou byly v roce 2007 objeveny dva bazénky z vápence. Jeden z nich nesl částečně čitelný hieroglyfický nápis se jménem majitelky Chnemet.

Prostor před východním průčelím hrobky od jihu ohraničovala severní zeď dvora mastaby AS 38. V severní části probíhala prodloužená severní stěna hrobky, která tak vymezovala nevelký kultovní dvorek před východním průčelím hrobky. Východní část tohoto dvora byla, stejně jako u mastaby AS 38, zničena při stavbě kamenného obložení Inpunerovy mastaby.

Pohřby v šachtě a ve dvoře

Hrobka obsahovala pouze jedinou pohřební šachtu, která se nacházela v ose kultovní niky za východní stěnou. Na jejím dně v hloubce 6,7 m byla hrubě vytesána nika, dosud uzavřená zídkou z větších bloků i malých úlomků vápence. Uvnitř jsme našli prostý, neporušený pohřeb muže.

Pod podlahou dvora před východní stěnou jsme při výzkumu narazili na další pohřby, které alespoň zčásti mohly souviset s touto prozkoumanou hrobkou. Šlo o tři hrobečky dětí různého věku. Jeden z nich byl uložen v dřevěné schránce zakryté kamennými deskami a byl zjevně starší než hrobka nad ním. Další pohřeb se nacházel asi 0,5 m hluboko v písku před malou pravoúhlou nikou v severozápadní části dvora. Nad ním byla na podlaze dvora před nikou umístěna kamenná nadezdívka pospojovaná maltou, která mohla záměrně pohřeb překrývat, anebo mohla sloužit jako lavice na uložení obětín. Obě děti zemřely ve věku 3–4 let. Třetí hrob byl velice malý, okrouhlý a postavený z nepálených cihel v jihovýchodní části dvora. Uvnitř se skrývaly pozůstatky děťátka v kojeneckém věku zabaleného v plátně a uloženého v proutěném košíku. Tyto dětské pohřby jsou prozatím na pohřebišti v jižním Abúsíru ojedinělé, ale potvrzují nesmírnou lásku a péči

rodičů vůči jejich předčasně zemřelým potomkům. Dětská úmrtnost byla ve starověkém Egyptě velice vysoká, příčinu úmrtí nalezených dětí jsme však nedokázali z kostí stanovit. Nejspíše šlo o důsledek některého z vážných dětských onemocnění nebo střevních infekcí, jež ohrožovaly děti zejména čerstvě po porodu a při přechodu na pevnou stravu ve věku 3–4 let (Strouhal – Vachala – Vymazalová 2010).

Identita majitele a datace hrobky

Jméno majitele hrobky AS 59 a jeho společenské postavení archeologický výzkum bohužel neodhalil. Ze dvou vápencových bazénků nalezených před kultovní nikou víme, že jeho manželka se jmenovala Chnemet, avšak místo jejího pohřbu nám zůstává neznámé. Troufáme si domnívat se, že alespoň dva ze tří dětských pohřbů pod podlahou dvora mohly patřit členům této rodiny.

Archeologický výzkum prokázal, že hrobka AS 59 byla mladší než mastaba AS 38, ke které přiléhala. Na druhou stranu však její kultovní dvůr narušil Inpunefer při stavbě kamenného obložení své mastaby. Zdá se tedy, že AS 59 pocházela z konce 5. dynastie a byla postavena nedlouho po mastabě AS 38. Je dokonce možné, že majitelé obou struktur byli v příbuzenském vztahu, snad příslušníci různých generací jedné rodiny.

Nejstarší struktura AS 60

Tato malá cihlová struktura byla objevena při výzkumu hrobky AS 59, jejíž západní stěna ji částečně překrývala. Struktura sestávala pouze z 2,6 m hluboké šachty vytesané ve skalním podloží a cihlové nadezdívky nad jejím ústím, která byla pokryta tmavou omítkou a dosahovala výše 0,85 m. Na dně šachty jsme v nevelké, hrubě vytesané nice za dvojitou zadržkou z cihel našli prostý, neporušený pohřeb ženy.

Na jihu šachta přiléhala ke zdi postavené z kamenů a pokryté světle hnědou omítkou. Zeď i cihlové stěny šachty vznikaly současně a obě byly starší než hrobka AS 59 i mastaba AS 38. Šlo pravděpodobně o tarasní zeď vyrovnávající či ohraničující svažující se terén. Šachta AS 60 představuje nejstarší strukturu, kterou jsme během našeho výzkumu v této části pohřebiště zachytili. Její stáří však dokážeme určit pouze relativně vůči ostatním okolním strukturám, neboť k přesnější dataci stejně jako k určení identity a postavení majitelky nám chybějí jakékoli doklady.

Pozdější struktury AS 57 A–E

Východně od hrobek AS 38 a AS 59 se v prostoru jejich dvorů nacházely další struktury mladšího data. Svými východními stěnami přiléhaly k západní vápencové stěně Inpuneferovy mastaby, a tedy ponechávaly dostatek prostoru před kultovními nikami obou zkoumaných hrobek.

Struktury AS 57 A–C se nacházely v jihozápadní části dvora před mastabou AS 38. Byly velice poničené a dochovaly se z nich pouze spodní vrstvy zdíva a polorozpadlé zbytky zdí ve vyšší úrovni sufového zásypu dvora. V jihozápadní části struktur jsme našli pouze jediný, narušený pohřeb, mírně zahloubený pod úroveň podlahy dvora.

Lépe dochovaná byla struktura AS 57 D–E v západní části dvora před hrobkou AS 59. Struktura měřila 3,70 m na délku a 1,35 m na šířku a delší stranou byla orientována severojižně. Při její stavbě majitelé použili tři druhy cihel: menší cihly načervenalé barvy, standardní nepálené cihly a neobvykle velké tmavé cihly s příměsí organických materiálů (sláma, ulity šneků

a říční lastury). Hrobku tvořily dvě části: podlouhlá pravouhlá místnost završená klenbou a čtvercový prostor severně od ní, který nebyl zastropen. Stěna mezi oběma částmi byla uzavřena velkým blokem kamene a menšími bloky s omítkou a právě tento zazděný otvor původně sloužil k ukládání pohřbu.

Uvnitř jižní části struktury (D) byla pohřbena celkem čtyři těla, která sem pozůstalí ukládali postupně. Nejprve zde pochováli dva jedince, po určité době jejich pozůstatky shrnuli do jižního koutu místnosti a zazdili je zídou z cihel a nepravidelných kamenů, aby mohli uložit další dvě těla. Podobně se mrtví pohřbívají v Egyptě dodnes.

Asi 0,5 m pod podlahou této struktury se nacházel další neporušený pohřeb. Spočíval v pravouhlé jámě mírně zahloubené pod úroveň dvora, která částečně narušovala jižní zeď oddělující dvory před hrobkami AS 59 a AS 38. Pohřeb byl uložen v rakvi z rákosové rohože.

Relativní stáří struktur AS 57 A–E jsme mohli určit na základě archeologického výzkumu jako mladší než AS 38, AS 59 a také mladší než Inpuneferova mastaba. Na základě analýzy keramiky nalezené spolu s pohřby se podařilo dataci upřesnit na období 6. dynastie. Od starších hrobek je tedy mohlo dělit několik desetiletí. Vztah osob pohřbených v těchto pozdějších strukturách vůči majitelům starších hrobek není jasný. Mohlo jít o úplně cizí osoby nebo o další generace příbuzných, jejichž postavení jim dovolilo pořádat si jen malé cihlové struktury používané opakovaně pro více pohřbů. Zajímavé je, že při stavbě těchto hrobek nebyly odstraněny ani poničeny bazénky před nikami hrobek AS 38 a AS 59, což by mohlo svědčit o dosud probíhajícím kultu nebo o příbuzenství a respektu nově pohřbených vůči jejich předchůdcům.

Stejně jako v minulé sezoně (Vymazalová – Coppens 2009) i letos hrobky představují vzorek pohřebních struktur střední třídy staroegyptských hodnostářů, jež tvoří zajímavý kontrast se sousedními mastabami nejen již zmíněného kněze Inpunefera, ale také vezíra Kara a soudce Intiho ze 6. dynastie, které se pyšnily mnoha zajímavými a krásnými předměty z pohřebních výbav. Snad to bylo právě relativně nízkým postavením majitelů letos prozkoumaných hrobek v sousedství hrobek bohatších velikanů, že jsme většinu pohřbů v prozkoumané oblasti našli nevylopušenou.

Poznámky:

¹ Poznátky prezentované v tomto článku jsou výsledkem práce celého výzkumného týmu, jehož dalšími členy byli kromě autorky archeolog Ladislav Varadzin, egyptologové Lucie Jirásková a Mohamed Megahed, keramoložka Katarína Arias Kytarová a antropoložka Pavla Malá.

Literatura:

Bárta, Miroslav: 2009 „Zapomenutý vezír Kar a jeho synové“, in: Dulíková, Veronika – Jirásková, Lucie – Mynářová, Jana (eds.). *Pražské egyptologické studie* 6, s. 21–26.

Strouhal, Eugen – Vachala, Břetislav – Vymazalová, Hana: 2010 *Lékařství starých Egyptanů I. Staroegyptská chirurgie. Péče o matku a dítě*, Praha: Academia.

Vymazalová, Hana – Coppens, Filip: 2009 „Ilymeriho hrobka a okolní mastaby v jihovýchodním Abúsíru“, in: Dulíková, Veronika – Jirásková, Lucie – Mynářová, Jana (eds.). *Pražské egyptologické studie* 6, s. 8–15.